

„Prizonizacja” osób z niepełnosprawnością intelektualną jako przesłanka wykluczenia społecznego w kontekście *underclass*

Katarzyna Mróz

Uniwersytet Śląski w Katowicach

katarzyna.iwona.mroz@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4775-7767>

Wprowadzenie

Niepełnosprawność jest zjawiskiem wieloaspektowym, wymagającym analizy z perspektywy właściwości systemu prawnego i politycznego oraz reguł organizacji społecznej i szeroko pojętej kultury¹. W ostatnim czasie przedmiot szerokiej debaty publicznej stanowi osadzanie w zakładach karnych osób z niepełnosprawnością intelektualną (*intellectual disability*). Polski system penitencyjny wciąż stoi w obliczu problemów związanych z organizacją odbywania kary pozbawienia wolności przez osoby z różnymi niepełnosprawnościami. W niniejszej pracy podjęta zostanie próba ukazania wybranych aspektów sytuacji penitencyjnej tych, którzy nie zawsze traktowani są jako „pełnoprawni obywatele i wartościowi członkowie społeczeństwa”². W ramach niniejszego opracowania przedstawione zostaną zagadnienia związane z rzeczywistością penitencyjną znajdujących się w niej osób z niepełnosprawnością intelektualną oraz propozycje rozwiązań, które mogłyby przyczynić się do skuteczniejszej resocjalizacji tych więźniów³.

W związku z pobytom w zakładach karnych osoby niepełnosprawne podlegają szerokiej ochronie prawnej ze względu na to, że stanowią grupę szczególnie

1 T. Masłyk et al., *Obywatelski i społeczny potencjał środowiska osób niepełnosprawnych*, Kraków 2016, s. 7.

2 I. Sierpowska, A. Kogut, *Status osoby niepełnosprawnej w polskim systemie prawa*, Wrocław 2010, s. 11.

3 P. Braun, *Osoba niepełnosprawna w izolacji penitencyjnej*, „Niepełnosprawność – zagadnienia, problemy, rozwiązania” 2013, nr 2(7), s. 131.

narazoną na marginalizację, dyskryminację oraz wykluczenie społeczne⁴. „Stygmatyzacja społeczna” osób z niepełnosprawnością intelektualną pozostaje zagadnieniem szczególnym, gdyż wokół tej grupy ludzi narosło wyjątkowo dużo stereotypów i uprzedzeń, a stan taki nie pozostaje obojętny dla obecnego ich postrzegania przez osoby „pełnosprawne umysłowo”⁵. Sytuacja penitencjarna osób z niepełnosprawnością intelektualną stanowi przyczynek do dyskusji na temat sposobów zapobiegania wykluczeniu społecznemu i marginalizacji. Ze względu na fakt, że poruszana problematyka należy do najważniejszych zagadnień debat publicznych w krajach Unii Europejskiej, wpływ procesu prizonizacji na wykluczenie społeczne osób z niepełnosprawnością intelektualną zostanie dokonany w świetle teorii *underclass*, z uwzględnieniem krajowych oraz międzynarodowych regulacji prawnych.

Idea uwzględnienia potrzeb osób niepełnosprawnych opuszczających jednostki penitencjarne – w kontekście równości i sprawiedliwości społecznej – jest celem dla wszystkich państw i społeczności działających w imię dobra społecznego⁶. W ostatnich latach nastąpiły korzystne zmiany w sposobie postrzegania niepełnosprawności, która nie jest już rozumiana tylko jako dysfunkcja czy wynik choroby, ale raczej jako rezultat barier społecznych, fizycznych czy też ekonomicznych, jakie niepełnosprawny napotyka w środowisku⁷, w szczególności po opuszczeniu jednostki penitencjarnej. Chociaż status takich osób w ustawodawstwie polskim i ich sytuacja w państwie zmienia się⁸, obecność niepełnosprawności w przestrzeni publicznej jest wyzwaniem rzuconym społeczeństwu, które poprzez wiele instytucji, mechanizmów działania i stosowanych pojęć określa warunki widzialności (a raczej niewidzialności) tego, co odmienne⁹. Celem niniejszego artykułu jest zwrócenie uwagi na wybrane teoretyczne koncepcje działań na rzecz poprawy wizerunku osób z niepełnosprawnością intelektualną opuszczających zakłady karne, a także społecznej integracji i inkluzji.

4 I. Radlińska, M. Bażydło, B. Karakiewicz, *The rights of persons with disabilities in Poland*, „Journal of Public Health, Nursing and Medical Rescue” 2014, nr 4, s. 25.

5 A. Giryński, *Wybrane aspekty funkcjonowania interpersonalnego osób niepełnosprawnych umysłowo*, „Szkoła Specjalna” 1993, nr 5, s. 211.

6 I. Chrzanowska, *Niepełnosprawność a zagrożenie marginalizacją i wykluczeniem. Rozważania w kontekście teorii underclass*, „Studia Edukacyjne” 2013, nr 25, s. 63.

7 I. Książkiewicz, *Analiza problemów osób niepełnosprawnych na terenie powiatu pułtuskiego*, Pułtusk 2011, s. 2.

8 W literaturze na temat uprawnień i obowiązków kształtujących status osoby niepełnosprawnej z odpowiednim uwzględnieniem zadań organów administracji publicznej w ujęciu normatywnym, doktryny i judykatury zob. I. Sierpowska, A. Kogut, *Status osoby...*

9 E. Godlewska-Byliniak, J. Lipko-Konieczna, *Publiczne – prywatne: teatralna gra z niepełnosprawnością*, „Polish Theatre Journal” 2016, nr 2, s. 1.

Uwagi terminologiczne dotyczące pojęcia niepełnosprawności intelektualnej

Osoby z niepełnosprawnością stanowią znaczną część społeczeństwa. Na podstawie danych World Health Organization (WHO) szacuje się, że obecnie żyje na świecie około miliarda osób niepełnosprawnych, w tym 190 mln osób mających poważne trudności w zaspokajaniu podstawowych potrzeb¹⁰. Udział osób z niepełnosprawnościami w populacji globalnej w poszczególnych krajach sięga od kilkunastu procent do jednej piątej ogółu ludności¹¹. Jak wskazują dane Światowej Organizacji Zdrowia, populacja osób z niepełnosprawnością intelektualną stanowi w Polsce około 1% populacji, tj. 380 tys. osób¹². Skala problemu niepełnosprawności jest zagadnieniem szeroko dyskutowanym i poddawany wszechstronnej analizie, co prowadzi do ukształtowania różnych perspektyw oraz sposobów ujmowania tego pojęcia¹³.

Początkowo niepełnosprawność postrzegana była jako skutek grzechu i zła, a osoby niepełnosprawne jako te, które wiodą złe i niemoralne życie¹⁴. Na przestrzeni lat pogląd ten ulegał zmianie, w efekcie niepełnosprawność zaczęto traktować jako „upośledzenie, oznakę słabości, poczucie wstydu niepełnego człowieczeństwa”¹⁵, co przełożyło się na społeczną izolację, marginalizację i dyskryminację takich osób. Wraz z przeobrażeniami społeczno-kulturowymi w XXI w. zmianie uległy paradygmaty (przejście od modelu medycznego do społecznego¹⁶), dzięki czemu nastąpiła przemiana wizerunku osób z niepełnosprawnością – z podopiecznego do pełnoprawnego uczestnika życia społecznego¹⁷. Powstał tzw. model praw

10 *World Report on Disability*, http://www.who.int/disabilities/world_report/2011/en [dostęp: 15.12.2015]; zob. także: P. Miśkiewicz, *Światowy Raport o Niepełnosprawności*, Biuro WHO w Polsce, 2017, https://www.google.pl/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=8&ved=0ahUKewiE6KiHIZ_RAhVMCMAKHSKcAZsQFghrMAc&url=https://www.pfron.org.pl/fileadmin/files/p/4955_Paulina_Mi_kiewicz.pdf [dostęp: 2.07.2017].

11 B. Gąciarz, J. Bartkowski, *Położenie społeczno-ekonomiczne niepełnosprawnych w Polsce na tle sytuacji osób niepełnosprawnych w krajach Unii Europejskiej*, „Niepełnosprawność – zagadnienia, roblemy, rozwiązania” 2014, nr 2(11).

12 *Dostęp osób z niepełnosprawnościami do wymiaru sprawiedliwości. Analiza i zalecenia*, „Zasada równego traktowania. Prawo i praktyka” 2016, nr 21.

13 C. Barnes, G. Mercer, *Niepełnosprawność*, Warszawa 2008, s. 18.

14 W. Dykciak, *Interkulturowe i makrospołeczne konteksty stereotypów w działalności praktycznej z osobami niepełnosprawnymi*, „Niepełnosprawność” 2009, nr 1, s. 32.

15 *Ibidem*, s. 33.

16 Model medyczny określa niepełnosprawność poprzez pryzmat zdrowia, postrzegając ją jako chorobę. W modelu społecznym przyczyn niepełnosprawności nie szuka się w jednostce, lecz wskazuje się na ograniczenia środowiskowe oraz bariery społeczne, ekonomiczne i fizyczne. Szerzej: *Prawno-administracyjne aspekty sytuacji osób niepełnosprawnych w Polsce*, red. M. Giełda, R. Raszevska-Skałecka, Wrocław 2015, s. 17.

17 *Osoba z niepełnosprawnością intelektualną w postępowaniach sądowych i przed innymi organami. Poradnik praktyczny*, red. M. Zima-Parjaszewska, Warszawa 2015, s. 17.

człowieka, w którym „niepełnosprawność postrzegana jest jako normalny aspekt życia człowieka i definiowana jest w kontekście praw człowieka”¹⁸. Nowa koncepcja kładzie nacisk na samostanowienie i poszanowanie faktycznej podmiotowości osoby niepełnosprawnej¹⁹, a tym samym jej praw.

Pojęcie niepełnosprawności nie jest jednoznacznie definiowane ani w literaturze²⁰, ani w aktach prawnych podejmujących tę tematykę. Światowa Organizacja Zdrowia, postrzegając niepełnosprawność jako wielowymiarowe zjawisko, wskazuje na jego biologiczny, funkcjonalny i społeczny aspekt²¹, wynikający z wzajemnych oddziaływań między ludźmi a ich fizycznym i społecznym otoczeniem²². Definicja przyjęta przez WHO rozpina niepełnosprawność na pewnym kontinuum od niesprawności (*impariment* – rozumianej jako każdą utratę sprawności lub nieprawidłowość w budowie czy funkcjonowaniu organizmu pod względem psychologicznym, psychofizycznym lub anatomicznym), poprzez niepełnosprawność (*disability* – każde ograniczenie bądź niemożność wynikające z niesprawności prowadzenia aktywnego życia w sposób lub w zakresie uznawanym za typowe dla człowieka), po ograniczenia w pełnieniu ról społecznych (*handicap* – gdzie ułomność określonej osoby wynikająca z niesprawności lub niepełnosprawności ogranicza lub uniemożliwia pełną realizację roli społecznej odpowiadającej wiekowi, płci i zgodnej ze społecznymi i kulturowymi uwarunkowaniami)²³.

Za ważną w próbie ustalenia definicji osoby niepełnosprawnej należy uznać uchwaloną przez Światową Organizację Zdrowia w 1980 r. Międzynarodową Klasyfikację Uszkodzeń, Niepełnosprawności i Upośledzeń (ICD-10)²⁴. Zgodnie z jej zapisami niepełnosprawność intelektualna jest „stanem zahamowania lub niepełnego rozwoju umysłu, które charakteryzuje się, zwłaszcza uszkodzeniem umie-

18 J. Kirenko, *Percepcja osób niepełnosprawnych*, [w:] *Osoby niepełnosprawne. Szanse i zagrożenia godnego funkcjonowania w nowoczesnym społeczeństwie*, red. J. Plak, Warszawa 2011, s. 26.

19 A. Krause, *Teoretyczne i empiryczne problemy pedagogiki specjalnej. Zarys obszarów badawczych*, „Niepełnosprawność. Półrocznik Naukowy. Teoretyczne i Metodologiczne Konteksty Pedagogiki Specjalnej” 2009, nr 1, s. 15.

20 Zob. I. Sierpowska, A. Kogut, *Status osoby...*, s. 15–27; C. Barnes, G. Mercer, *Niepełnosprawność*, s. 7–27; B. Borowska-Beszta, *Niepełnosprawność w kontekstach kulturowych i teoretycznych*, Kraków 2012, s. 18; T. Gałkowski, *Wokół definicji pojęcia „osoba niepełnosprawna” – doświadczenia europejskie*, „Problemy Rehabilitacji Społecznej i Zawodowej” 1997, nr 3, s. 29–30; B. Szluz, *Osoby niepełnosprawne w Unii Europejskiej – sytuacja i perspektywy*, „Seminare – Poszukiwania Naukowe” 2007, nr 24, s. 326.

21 Zob. M. Mańczak, *Między Polską a krajami Unii Europejskiej*, „Niepełnosprawność i Rehabilitacja” 2010, nr 1, s. 13.

22 Classification of Functioning, Disability and Health, WHO 2007, [http:// search.who.int/search?q=definition+of+disability+2007&ie=utf8&site=default_collection&client=en&proxystylesheet=en&output=xml_no_dtd&oe=utf8 www.who.int/mental_health/evidence/atlas_id_2007.pdf](http://search.who.int/search?q=definition+of+disability+2007&ie=utf8&site=default_collection&client=en&proxystylesheet=en&output=xml_no_dtd&oe=utf8 www.who.int/mental_health/evidence/atlas_id_2007.pdf) [dostęp: 1.09.2014].

23 Zob. W. Dykciak, *Pedagogika specjalna*, Poznań 1998, s. 16; T. Majewski, *Rehabilitacja zawodowa osób niepełnosprawnych*, Warszawa 1995; M. Osińska, *Praktyczny wymiar probacji wobec osób niepełnosprawnych w Polsce – studium przypadku*, „Niepełnosprawność. Dyskursy Pedagogiki Specjalnej” 2017, nr 28, s. 137.

24 Międzynarodowa Klasyfikacja Uszkodzeń, Niepełnosprawności i Upośledzeń, Warszawa 2001, s. 27, https://www.csioz.gov.pl/fileadmin/user_upload/Wytyczne/statystyka/icf_polish_version_56a8f7984213a.pdf [dostęp: 9.08.2019].

jętności ujawniających się w okresie rozwoju i składających się na ogólny poziom inteligencji, to jest: zdolności poznawczych, mowy, ruchowych i społecznych”. Znaczenie zagadnień związanych z niepełnosprawnością zostało przedstawione również w Międzynarodowej Klasyfikacji Funkcjonowania, Niepełnosprawności i Zdrowia (International Classification of Functioning, Disability and Health – ICF)²⁵, sformułowanej w 2001 r. podczas Światowego Zgromadzenia na rzecz Zdrowia. Niepełnosprawność została określona jako wielowymiarowe zjawisko wynikające ze wzajemnych oddziaływań pomiędzy ludźmi a ich fizycznym i społecznym otoczeniem.

Niepełnosprawność intelektualna to z kolei stosunkowo nowe pojęcie, które pojawiło się zamiast stygmatyzujących i wartościujących określeń „niedorozwój umysłowy” i „upośledzenie umysłowe”²⁶. Według najnowszej definicji opracowanej przez American Association on Intellectual and Developmental Disabilities (AAIDD)²⁷ niepełnosprawność intelektualna charakteryzuje się znacznymi ograniczeniami w funkcjonowaniu intelektualnym (dotyczącym ogólnych zdolności umysłowych, takich jak: rozumowanie, uczenie się, rozwiązywanie problemów) oraz równocześnie w zachowaniach przystosowawczych (które obejmują codzienne umiejętności społeczne i praktyczne). Należy nadmienić, że w powszechnie uznawanej klasyfikacji DSM-V niepełnosprawność intelektualna została ujęta wśród zaburzeń neurorozwojowych²⁸.

Niezwykle ważnym dokumentem z punktu widzenia społecznego modelu niepełnosprawności jest Konwencja ONZ o prawach osób niepełnosprawnych, sporządzona w Nowym Jorku 13 grudnia 2006 roku²⁹. Jest to pierwszy międzynarodowy akt prawny o zasięgu światowym, który w sposób całościowy odnosi się do sytuacji osób z niepełnosprawnościami w obszarze praw i wolności człowieka, nazywany „kamieniem milowym w historii praw człowieka”. Zasadniczym celem Konwencji jest popieranie, ochrona i zapewnienie pełnego i równego korzystania ze wszystkich praw człowieka i podstawowych wolności przez osoby z niepełnosprawnościami oraz poszanowanie ich przyrodzonej godności³⁰. W preambule Konwencji ONZ zwrócono uwagę, że niepełnosprawność jest pojęciem ewoluującym i wynika z in-

25 International Classification of Functioning, Disability and Health, ICF, World Health Organization, 2001, http://www.csioz.gov.pl/src/files/klasyfikacje/ICF_Polish_version.pdf [dostęp: 18.12.2015].

26 *Dostęp osób...*, s. 14.

27 R.L. Schalock et al., *Intellectual Disability: Definition, Classification, and Systems of Supports*, American Association on Intellectual and Developmental Disabilities, Washington 2010.

28 *Osoba z niepełnosprawnością...*, s. 22.

29 Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych 13 grudnia 2006 r. (Dz.U. z 2012 r. poz. 1169). Polska podpisała Konwencję 30 marca 2007 r., a ratyfikowała 6 września 2012 r.

30 Zgodnie z art. 1 zd. 2 Konwencji „Do osób niepełnosprawnych zalicza się te osoby, które mają długotrwale naruszoną sprawność fizyczną i umysłową, intelektualną lub w zakresie zmysłów co może, w oddziaływaniu z różnymi barierami, utrudniać im pełny i skuteczny udział w życiu społecznym, na zasadzie równości z innymi osobami”.

terakcji między osobami z dysfunkcjami a barierami mającymi swoje źródło w postawach ludzkich i czynnikach środowiskowych, utrudniającymi pełny i skuteczny udział w życiu społecznym, na zasadzie równości z innymi osobami. Dokument nie proklamuje nowych praw, lecz wskazuje, w jaki sposób państwa powinny zapewnić stosowanie praw człowieka w odniesieniu do osób z niepełnosprawnością. Dziś osoby te należą do podmiotów podlegających szczególnym formom ochrony w sferze praw społeczno-gospodarczych³¹. Uczynienie powyższych uwag stanowi wstęp i warunek konieczny do dyskursu na temat osób z niepełnosprawnością intelektualną, odbywających karę pozbawienia wolności w jednostkach penitencjarnych.

Osoba niepełnosprawna w izolacji penitencjarnej

Osoby z niepełnosprawnością intelektualną stanowią szczególnie wrażliwą grupę osadzonych. Szacuje się, że wśród 78 tys. osadzonych w polskich jednostkach penitencjarnych karę pozbawienia wolności odbywa ponad 4 tys. skazanych niepełnosprawnych, co stanowi prawie 20% całej populacji więziennej³². Udział osób odbywających karę w warunkach wolnościowych wynosi 12,2%. Zaburzenia sfery poznawczej nierzadko stają się czynnikiem sprzyjającym zachowaniom przestępczym, a w połączeniu z trudnościami w przewidywaniu konsekwencji podejmowanych działań, logicznym wnioskowaniem, jak również rozumieniem zjawisk zachodzących w otaczającej rzeczywistości stają się powodem zdecydowanie większej podatności osób z niepełnosprawnością intelektualną na negatywne wpływy otoczenia³³. Osoby o niskiej sprawności intelektualnej stanowią „doskonałą pożywkę dla zorganizowanych grup przestępczych, które często wykorzystują ich do swojej działalności, narażając ich tym samym na reakcję wymiaru sprawiedliwości”³⁴. Niepełnosprawni skazywani są za kierowanie zorganizowanymi grupami przestępczymi mimo całkowitej fizycznej ułomności³⁵.

Ze względu na rodzaj i stopień niepełnosprawności pobyt w zakładach karnych niepełnosprawnych intelektualnie rodzi liczne problemy, powodując konieczność większego zindywidualizowania wykonywania wobec charakteryzujących się wspomnianą dysfunkcją osadzonych kary pozbawienia wolności niż w przypad-

31 B. Gronowska, [w:] *Prawa człowieka i ich ochrona*, B. Gronowska et al., Toruń 2005, s. 437.

32 E. Szlęzak-Kawa, *Niepełnosprawni też siedzą*, „Przegląd Penitencjarny” 2014, nr 11, s. 13.

33 J. Belzyt, M. Połomy, *Osoba niepełnosprawna intelektualnie uwikłana w proces resocjalizacji*, „Niepełnosprawność. Dyskursy Pedagogiki Specjalnej” 2017, nr 28, s. 119.

34 P. Braun, *Osoba niepełnosprawna...*, s. 130.

35 E. Jarecka, R. Wolak, *Niepełnosprawność osadzonych – problem czy wyzwanie polskiego więziennictwa*, [w:] *Misja służby więziennej wobec aktualnej polityki karnej i oczekiwań społecznych: IV Kongres Penitencjarny*, red. W. Ambrozik, H. Machel, P. Stępnik, Kalisz 2008, s. 692; M. Ciosek, *Psychologia sądowa i penitencjarna*, Warszawa 2001, s. 210.

ku sprawnych więźniów³⁶. Charakter i rozmiar stwierdzonych deficytów intelektualnych u poszczególnych skazanych ma istotne znaczenie dla określenia zindywidualizowanych oddziaływań penitencjarnych, szczególnie tych prowadzonych w warunkach oddziaływań terapeutycznych³⁷. Model odrębnego traktowania skazanych z niepełnosprawnością intelektualną, który jest realizowany obecnie, stanowi wynik długoletnich doświadczeń o charakterze praktycznym. Zakłada on przede wszystkim potrzebę kierowania skazanych do zakładów stosujących szczególne środki leczniczo-wychowawcze, które organizowane są w formie oddziałów w zakładach karnych lub aresztach śledczych. W tego rodzaju oddziałach przyjmuje się koncepcję kompleksowego traktowania skazanych z niepełnosprawnością intelektualną, która przejawia się w ich rehabilitacji w zakresie zdrowotnym i społecznym, a proces resocjalizacyjny występuje w postaci działalności o charakterze leczniczo-wychowawczym³⁸.

W początkowym okresie kształtowania się polskiego systemu penitencjarnego nie uznawano za konieczne tworzenia specjalnych zakładów karnych czy też oddziałów przeznaczonych dla osadzonych z niepełnosprawnością intelektualną³⁹. Pierwsze zmiany nastąpiły na skutek międzynarodowych kongresów penitencjarnych, podczas których postulowano dostosowanie warunków odbywania kary pozbawienia wolności do potrzeb osobowych osadzonych⁴⁰. W dwudziestoleciu międzywojennym zwrócono uwagę na potrzebę tworzenia wyspecjalizowanych jednostek penitencjarnych, w których należy umieszczać zakwalifikowanych do określonych kategorii osadzonych⁴¹. Po raz pierwszy sposób postępowania z osadzonymi niepełnosprawnymi kompleksowo uregulowano w ustawie z dnia 26 lipca 1939 r. o organizacji więziennictwa⁴², która dzieliła zakłady karne na zwykłe i specjalne. Do więzień specjalnych należały m.in. zakłady dla skazanych niepełnosprawnych fi-

36 P. Braun, *Osoba niepełnosprawna...*, s. 131.

37 E. Dawidziuk, M. Mazur, *Osoby z niepełnosprawnością intelektualną lub psychiczną osadzone w jednostkach penitencjarnych. Z uwzględnieniem wyników badań przeprowadzonych przez pracowników Biura Rzecznika Praw Obywatelskich*, Warszawa 2017, s. 213.

38 M. Gordon, *Postępowanie ze skazanymi niepełnosprawnymi psychicznie*, [w:] *Problemy więziennictwa u progu XXI wieku. I Polski Kongres Penitencjarny zorganizowany przy współpracy Wydziału Zapobiegania Przestępczości i Wymiaru Sprawiedliwości Karnej Organizacji Narodów Zjednoczonych*, red. B. Hołyst, S. Redo, Warszawa 1996, s. 464–465.

39 S. Malinowska, *Wybrane aspekty odbywania kary pozbawienia wolności przez osoby z niepełnosprawnością intelektualną*, „Edukacja Humanistyczna” 2018, nr 1 (38), s. 10.

40 K. Pawlak, *Więzienia dla niepełnosprawnych fizycznie i psychicznie w Polsce w okresie międzywojennym*, [w:] *Pomoc postpenitencjarna w kontekście strategii działań resocjalizacyjnych*, red. B. Skafiriak, Kraków 2007, s. 55–56.

41 P. Braun, *Osoba niepełnosprawna...*, s. 132.

42 Dz.U. z 1939 r. Nr 68, poz. 457. Zgodnie z art. 12 ust 1 i 2 ustawy więzienia karne dzieli się na zwykłe i specjalne – stosownie do ich penitencjarnego przeznaczenia. W więzieniach specjalnych umieszcza się skazanych, którzy ze względu na swoje właściwości wymagają wyodrębnienia i traktowania według metod szczególnych. Skazanych nieprzydatnych do umieszczenia w więzieniach specjalnych kieruje się do więzień zwykłych.

zycznie oraz z zaburzeniami psychicznymi, w których sprawowano odrębne – dostosowane do potrzeb konkretnych osób – oddziaływania⁴³.

Sytuacja niepełnosprawnych osadzonych zaczęła ulegać stopniowej poprawie pod koniec lat 80. XX w. Szereg innowacji w zakresie odrębnego traktowania więźniów wymagających terapii wprowadzono w rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości z dnia 2 maja 1989 r. w sprawie regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności⁴⁴. Główny nacisk położono na indywidualizację oraz liberalizację kary więzienia⁴⁵. W wyniku wprowadzania kolejnych zmian tworzono zakłady o charakterze resocjalizacyjnym dla skazanych niezdeprawowanych bądź też nieznacznie zdeprawowanych. Wśród tego rodzaju jednostek penitencjarnych wyodrębnione zostały zakłady lecznicze⁴⁶. Wszystkie postulowane i wskazane wyżej zmiany podejścia do więźniów z niepełnosprawnością intelektualną zmierzały do ustalenia możliwie najkorzystniejszych metod, a także form oddziaływania leczniczo-wychowawczego⁴⁷.

Obecnie problem wykonywania kary pozbawienia wolności wobec osób z niepełnosprawnością uregulowany jest w ustawie z dnia 6 czerwca 1997 roku – Kodeks karny wykonawczy⁴⁸. W ramach klasyfikacji osadzonych, zgodnie z art. 81 kkw., wyodrębnia się następujące systemy: zwykły, programowanego oddziaływania oraz terapeutyczny. Z perspektywy prowadzonych rozważań w sposób szczególny warto zwrócić uwagę na zagwarantowaną prawnie możliwość odbywania kary pozbawienia wolności w systemie terapeutycznym. Należy nadmienić, że zgodnie z art. 96 kkw. do odbywania kary pozbawienia wolności w systemie terapeutycznym mogą zostać zaklasyfikowani skazani z niepsychotycznymi zaburzeniami psychicznymi (w tym skazani za przestępstwo określone w art. 197–203 Kodeksu karnego⁴⁹, popełnione w związku z zaburzeniami preferencji seksualnych), a także z upośledzeniem umysłowym, uzależnieni od alkoholu albo innych środków odurzających lub psychotropowych, jak również skazani z niepełnosprawnością fizyczną, którzy wymagają oddziaływania specjalistycznego, w szczególności w zakresie opieki psychologicznej, lekarskiej, rehabilitacyjnej⁵⁰. W Raporcie Krajowego Mechanizmu Prewencji z 2015 r. wskazano, iż „w wątpliwość należy poddać już sam fakt wyodrębnienia oddziaływu jednego typu przeznaczony dla skazanych o różnych zaburzeniach i różnych możliwościach intelektualnych. Sytuacja taka w sposób znaczący utrudnia

43 P. Braun, *Osoba niepełnosprawna...*, s. 132.

44 Dz.U. z 1989 r. Nr 31, poz. 166.

45 P. Braun, *Osoba niepełnosprawna...*, s.134.

46 K. Pawlak, *Więzienia dla niepełnosprawnych...*, s. 56.

47 S. Malinowska, *Wybrane aspekty...*, s. 11.

48 Dz.U. z 2019 r. poz. 676 – dalej jako: kkw.

49 Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 2018 r. poz. 1600).

50 S. Lelental, *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 2012, s. 326.

opracowanie oferty oddziaływań terapeutycznych adekwatnej do często bardzo odmiennych potrzeb osób kierowanych do oddziału, a od personelu wymaga jednoczesnego dysponowania wiedzą z zakresu m.in. oligofrenopedagogiki, seksuologii czy psychopatologii”⁵¹.

Odbywanie kary pozbawienia wolności w systemie terapeutycznym realizowane jest na oddziałach o określonej specjalności⁵², które mają na celu udzielenie osadzonemu należytej pomocy i wsparcia adekwatnego do indywidualnych potrzeb jednostki⁵³. W przypadku więźniów z niepełnosprawnością celem prowadzonych wobec nich oddziaływań terapeutycznych jest zapobieganie pogłębianiu się patologicznych cech osobowości, przywrócenie równowagi psychicznej, kształtowanie zdolności współżycia społecznego (dotyczy osób niepełnosprawnych psychicznie), zapobieganie pogorszeniu się ich stanu zdrowia (dotyczy niepełnosprawnych fizycznie), a także przygotowanie do samodzielnego życia⁵⁴.

W Polsce funkcjonują aktualnie 23 oddziały terapeutyczne. Z danych Centralnego Zarządu Służby Więziennej wynika, iż liczba osadzonych zakwalifikowanych do systemu terapeutycznego, przebywających na oddziałach specjalistycznych, wynosiła w I kwartale 2016 r. 1468 osób, w II kwartale – 1490, w III – 1485, a w IV – 1507 osób⁵⁵ (kobiet i – w zdecydowanej większości – mężczyzn). Polski prawodawca wprowadził możliwość odbywania kary pozbawienia wolności w systemie terapeutycznym także poza oddziałami terapeutycznymi. Odnosi się to w szczególności do osób, wobec których psycholog stwierdził w opinii lub w orzeczeniu psychologiczno-penitencjarnym możliwość realizacji zindywidualizowanej pracy penitencjarnej poza oddziałem terapeutycznym⁵⁶. Liczba osób przebywających poza oddziałami terapeutycznymi w 2016 r. wynosiła 127 skazanych (kobiet i mężczyzn)⁵⁷.

Szczegółowe standardy oraz zasady postępowania z osobami z niepełnosprawnością określone zostały w Europejskich Regułach Więziennych z 2006 r.⁵⁸, które

51 Wizytacje Krajowego Mechanizmu Prewencji oddziałów terapeutycznych dla osób z niepsychotycznymi zaburzeniami psychicznymi lub upośledzonych umysłowo oraz oddziałów dla tymczasowo aresztowanych, Warszawa 2014, www.rpo.gov.pl [dostęp: 10.12.2017].

52 K. Postulski, *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 2016, s. 706.

53 S. Malinowska, *Wybrane aspekty...*, s. 9.

54 P. Braun, *Osoba niepełnosprawna...*, s. 136.

55 Informacja o wykonywaniu kary pozbawienia wolności i tymczasowego aresztowania (2008–2016), www.sw.gov.pl [dostęp: 11.12.2017].

56 Zob. rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 14 sierpnia 2003 roku w sprawie sposobu prowadzenia oddziaływań penitencjarnych w zakładach karnych i aresztach śledczych (Dz.U. z 2013 r. poz. 1067).

57 Ministerstwo Sprawiedliwości. Centralny Zarząd Służby Więziennej. Roczna Informacja Statystyczna za rok 2016, www.sw.gov.pl [dostęp: 10.12.2017].

58 Reguła 12 przewiduje, że osoby cierpiące na choroby psychiczne i osoby, których stan psychiczny jest nie do pogodzenia z przebywaniem w więzieniu, powinny być osadzane w placówkach specjalnie przeznaczonych do tego celu. Niemniej jednak, jeśli takie osoby są wyjątkowo przetrzymywane w jednostce penitencjarnej, to obowiązują tam specjalne przepisy, biorące pod uwagę ich status i potrzeby; zob. Rekomendacja Rec(2006)2 Komitetu Ministrów dla państw członkowskich Rady Europy w sprawie Europejskich Reguł Więziennych, przy-

zastąpiły reguły z 1987 r.⁵⁹ W zarządzeniu nr 19/16 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 14 kwietnia 2016 r. w sprawie szczegółowych zasad prowadzenia i organizacji pracy penitencjarnej oraz zakresów czynności funkcjonariuszy i pracowników działów penitencjarnych i terapeutycznych oraz oddziałów penitencjarnych unormowano sposób prowadzenia oddziaływań penitencjarnych, uwzględniając szczególne potrzeby skazanych niepełnosprawnych oraz konieczność traktowania ich w sposób zapobiegający dyskryminacji.

Europejski Trybunał Sprawiedliwości podkreśla, że jeśli władze decydują się na umieszczenie osoby niepełnosprawnej w miejscu detencji, powinny wykazać się szczególną troską o zagwarantowanie takich warunków, które odpowiadają niezbędnym potrzebom wynikającym z niepełnosprawności („special care in guaranteeing such conditions as correspond to the special needs resulting from a disability”⁶⁰). W większości województw Polski istnieją jednostki penitencjarne przystosowane do potrzeb wynikających z przyjęcia skazanego z niepełnosprawnością. Jak wynika z danych Służby Więziennej, w 68 jednostkach funkcjonują 93 cele mieszkalne przystosowane do zakwaterowania 287 osób poruszających się na wózkach inwalidzkich, 8 cel mieszkalnych dla niepełnosprawnych fizycznie, o łącznej pojemności 24 miejsc zakwaterowania⁶¹. Z informacji Centralnego Zarządu Służby Więziennej z dnia 24 stycznia 2018 r.⁶² wynika, iż w jednostkach penitencjarnych w Polsce przebywało 90 osadzonych poruszających się na wózkach inwalidzkich oraz 570 osadzonych poruszających się o kulach łokciowych⁶³. Dla porównania w 2014 r. na 78 tys. osadzonych w polskich więzieniach 42 osoby poruszały się na wózkach inwalidzkich, a 58 skazanych korzystało z kul⁶⁴. W jednostkach organizacyjnych więziennictwa sukcesywnie podejmuje się działania na rzecz osób z niepełnosprawnością, mające na celu likwidację barier architektonicznych – zarówno w istniejących obiektach, nowobudowanych, jak i na terenach im przyległych⁶⁵.

W ogólnych kierunkach nadzoru administracyjnego z 2018 roku, ustalonych przez ministra sprawiedliwości na podstawie art. 37g § 1 pkt 2 ustawy z dnia 27 lip-

jęta przez Komitet Ministrów w dniu 11 stycznia 2006 r. na 952 posiedzeniu delegatów; tekst opublikowany w: „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2011, nr 72–73.

59 Zalecenia nr R (87)3 dla państw członkowskich Rady Europy w sprawie Europejskich Reguł Więziennych, przyjęte przez jej Komitet Ministrów w dniu 12 lutego 1987 r. podczas 404 posiedzenia Delegatów Ministrów.

60 Zob. wyrok ETS z dnia 15 kwietnia 2014 r. w sprawie Asalya przeciwko Turcji, skarga nr 43875/09, par. 50 i cytowane tam orzecznictwo.

61 Pismo Ministra Sprawiedliwości do Rzecznika Praw Obywatelskich z dnia 14 kwietnia 2018 r., DWMPC-III-850-2/18, s. 5.

62 Nr B1S.404.17.2018.MH.

63 Zob. Pismo Ministra Sprawiedliwości..., s. 6.

64 B. Tomecka-Nabiałczyk, *Niepełnosprawność fizyczna osób pozbawionych wolności i implikacje dla systemu penitencjarnego*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2016, nr 91, s. 128.

65 Pismo Ministra Sprawiedliwości..., s. 4.

ca 2001 roku – Prawo o ustroju sądów powszechnych⁶⁶, podkreśla się problematykę respektowania uprawnień osadzonych osób niepełnosprawnych fizycznie lub intelektualnie oraz z zaburzeniami psychicznymi, ze szczególnym uwzględnieniem stanu opieki medycznej, psychologicznej i sanitarnej, a także warunków bytowych, w jakich osoby te przebywają, w tym barier utrudniających prawidłowe funkcjonowanie osadzonych osób niepełnosprawnych⁶⁷. Mając na względzie przyjętą 1 sierpnia 1997 r. przez Sejm RP Kartę Praw Osób Niepełnosprawnych⁶⁸ oraz Konwencję o prawach osób z niepełnosprawnościami, ratyfikowaną 6 września 2012 r., osobom z niepełnosprawnościami pozbawionym wolności umożliwia się niezależne życie i pełny udział we wszystkich jego sferach w środowisku stworzonym w miejscu ich osadzenia. Skazani niepełnosprawni obejmowani są wszelkimi możliwymi – zagwarantowanymi przepisami – oddziaływaniami resocjalizacyjnymi⁶⁹. Wciąż jednak brakuje inicjatyw i programów aktywizacyjnych, które mogłyby skutkować poprawą sytuacji osób z niepełnosprawnością intelektualną – zarówno w więzieniu, jak i po opuszczeniu tych jednostek⁷⁰.

Wykluczenie społeczne

Izolacja więzienna pociąga za sobą określone następstwa w postaci procesów stygmatyzacji, degradacji, depersonalizacji oraz prizonizacji⁷¹. Zagadnienie destygmatyzacji⁷² jest szczególnie ważne w kontekście readaptacji społecznej byłych skazanych. Osoby opuszczające zakłady karne, nierzadko napiętnowane przez społeczeństwo posługujące się stereotypami i uprzedzeniami, mają niebagatelne problemy adaptacyjne⁷³. Renata Machalska zauważa, że „Stereotypy i uprzedzenia, które funkcjonują w społeczeństwie na temat osób niepełnosprawnych, są główną przyczyną trudności w ich pełnej rewalidacji i rehabilitacji”⁷⁴.

66 Dz.U. z 2019 r. poz. 52.

67 Pismo Ministra Sprawiedliwości..., s. 7.

68 M.P. z 1997 r. Nr 50, poz. 475.

69 P. Braun, *Osoba niepełnosprawna...*, s. 136.

70 Ibidem, s. 145–146.

71 M. Ciosek, *Psychologia sądowa i penitencjarna*, Warszawa 2003; za: K. Pierzchała, *Kapelan więzienny w procesie resocjalizacji penitencjarnej*, Toruń 2013, s. 8.

72 Destygmatyzację należy rozumieć jako „proces kasowania tożsamości dewiacyjnej i przekształcania jej wymiarów w dominujące parametry akceptowane społecznie”. Por. M. Konopczyński, *Współczesne kierunki zmian w pedagogice resocjalizacyjnej. Destygmatyzacja dewiantów i kreowanie alternatywnych tożsamości*, [w:] *Resocjalizacja ciągłość i zmiana*, red. M. Konopczyński, B.M. Nowak, Warszawa 2008, s. 70.

73 E. Olszewska, *Stygmat przestępcy jako czynnik utrudniający readaptację społeczną byłych skazanych*, „Resocjalizacja Polska” 2012, nr 3, s. 173–186; zob. także: *Tożsamość dewiantów a ich reintegracja społeczna*, cz. 2, red. W. Ambrozik, A. Kieszkowska, Kraków 2012.

74 R. Machalska, *Spółczesność wobec Innego – niepełnosprawnego dziecka*, [w:] *Spółczesność wobec Innego. Kategoria Innego w naukach społecznych i życiu publicznym*, red. L. Dziewięcka-Bokun, A. Śledzińska-Simon, Toruń 2010, s. 179.

Z kolei Wiesław Ambrozik wskazuje, iż „W dalszym ciągu bardzo trudno do świadomości społecznej przemawia pogląd, że przestępca jest najczęściej ofiarą niesprzyjających czynników społecznych, które doprowadziły go do wykołowania społecznego i przestępczego, a nie zepsutym z własnej woli złoczyńcą, wobec którego nie pozostaje nic więcej, jak uruchomić adekwatny, zadość czyniący system kar, będących w istocie odwetem i represją za popełnione czyny”⁷⁵.

Nieprawidłowy mezosystem społeczny generuje zjawisko wiktylizacji, które osłabia wszelką autoodpowiedzialność jednostki. Jest to szczególnie istotne w przypadku osób z niepełnosprawnością intelektualną, u której zaburzone jest przewidywanie konsekwencji podejmowanych działań czy rozumienie zjawisk zachodzących w otaczającej rzeczywistości, co staje się bezpośrednią przyczyną podatności osób z niepełnosprawnością intelektualną na negatywne wpływy otoczenia⁷⁶.

Problemy, z którymi borykają się osoby z niepełnosprawnościami opuszczające zakłady karne, są niezwykle złożone. Społeczeństwo rzadko daje szansę akceptacji społecznej opuszczającym zakłady penitencjarne, co jest spowodowane głównie brakiem wiary w skuteczność resocjalizacyjną instytucji⁷⁷. Osoby z przeszłością więzienną stają się zakładnikami działających stereotypów i mitów⁷⁸. Dochodzi do swoistego zaszerzowania do tzw. podklasy (*underclass*)⁷⁹. Społeczeństwo powinno nakładać stygmy, ale powinno też nauczyć się ją zdejmować⁸⁰. Stygmatyzacja nie powinna być trwała, nie może mieć charakteru nakładania barbarzyńskich kar, nie może naruszać godności człowieka, być hańbiącą i odbierać człowiekowi szansy na zmianę stylu życia. Proces destygmatyzacji powinien być wolny od tych działań niepożądanych – karzących i restryktywnych, od działań niehumanitarnych i odwetowych⁸¹. W obliczu trudności, z jakimi muszą zmierzyć się osoby z niepełnosprawnościami, szczególnie znaczenia nabiera refleksja Karola Wojtyły: „Byłoby rzeczą w najwyższym stopniu niegodną człowieka i zaprzeczeniem wspólnego człowieczeństwa, gdyby dopuszczało się do życia społecznego (...) tylko osoby pełnosprawne, gdyż w ten sposób popadałoby się w niebezpieczną formę dyskryminacji słabych i chorych ze strony silnych i zdrowych”⁸².

75 W. Ambrozik, *Readaptacja społeczna...*, s. 194.

76 A. Baładynowicz, *Reintegracja społeczna skazanych wsparta na paradygmacie tożsamości osobowej, społecznej i kulturowo-cywilizacyjnej*, „Niepełnosprawność. Dyskursy Pedagogiki Specjalnej” 2012, nr 8.

77 A. Jaworska, *Tożsamość więźnia jako determinant wykluczenia społecznego*, [w:] *Meandry wykluczenia społecznego*, red. J. Nowak, Warszawa 2008, s. 92 i 97.

78 J. Żeromska-Charlińska, *Przestrzeń i sens podmiotowości byłych skazanych*, [w:] *Niebanalny wymiar resocjalizacji penitencjarnej*, red. S. Przybyliński, Toruń 2010, s. 148.

79 I. Chrzanowska, *Niepełnosprawność a zagrożenie...*, s. 64.

80 A. Baładynowicz, *Wzmocnienie procesu destygmatyzacji eksdewianta jako warunek reintegracji społecznej*, [w:] A. Baładynowicz, *Probacja. Resocjalizacja z udziałem społeczeństwa*, Warszawa 2011, s. 252–253.

81 Ibidem.

82 Jan Paweł II, *Laborem Escarnes*, Lublin 1986, pkt 22, http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/encykliki/laborem.html [dostęp: 15.12.2015].

Konieczna jest deinstytucjonalizacja rozumiana jako proces przejścia od opieki instytucjonalnej do wsparcia na poziomie społeczności lokalnych, z poszanowaniem podmiotowości i przyrodzonej godności wszystkich osób⁸³. Mimo od lat toczących się dyskusji na temat kształtu realizowanej przez państwo polityki opiekuńczej i integracyjnej wobec osób z niepełnosprawnościami oraz podejmowanych w tym zakresie licznych działań, nadal zbyt duża część tej grupy pozostaje wyizolowana i wykluczona z pełnej partycypacji (aktywności) społecznej w wyniku działań społeczeństwa⁸⁴. Obecnie istnieje potrzeba likwidacji stygmatyzujących, piętnujących i marginalizujących stanowisk społeczeństwa oraz zastąpienia ich stanowiskiem tolerancji, racjonalnego wsparcia i wzmocnienia społecznego, spolegliwej opieki oraz pomocniczości⁸⁵. Nawet najlepsze efekty pracy reedukacyjnej z osadzonymi okażą się krótkotrwałe, jeśli nie będzie systemu wsparcia na wolności. Bez pomocy rodziny, bez wsparcia innych osób readaptacja oraz reintegracja społeczna nie będzie skuteczna. „Musimy zdawać sobie sprawę, że osoba, która staje się podmiotem zmiany, kształtuje swoje potrzeby w następstwie oddziaływania środowiskowo-społecznego, którego elementem są interakcje, spotkania, nawiązywanie więzi, które mogą być trwałe lub nietrwałe, a także autoteliczne, czyli oddziaływujące na system wartości, które stają się wyznacznikiem trwałych i powtarzalnych zachowań”⁸⁶.

Wyjście naprzeciw potrzebom dorosłych osób z niepełnosprawnością nie powinno ograniczać się do podawania gotowych rozwiązań, kierowania dookreślonych placów edukacyjno-terapeutycznych, ale na takim przygotowaniu środowiska czy też jego elementów, by było ono gotowe na przyjęcie takich osób do pracy, do wspólnoty, do stanowienia jednej ze składowej części danej społeczności⁸⁷. W ramach prowadzonej polityki państwo winno zapewnić i wprowadzić w życie odpowiednie programy edukacyjne, mające na celu uświadomienie społeczeństwu, że osoby niepełnosprawne są wśród nas, że mają prawo uczestniczenia w życiu społecznym oraz realizacji praw podmiotowych⁸⁸.

83 Pismo Rzecznika Praw Obywatelskich do Minister Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej z dnia 10 sierpnia 2018 r., XI.503.4.2016.AK.

84 M. Wiliński, *Modelowe strategie pomocy osobom z ograniczeniami sprawności: medykalizacja, usprawnianie – włączanie*, [w:] *Diagnoza potrzeb i modele pomocy dla osób z ograniczeniami sprawności*, red. A.I. Brzezińska, R. Kaczan, K. Smoczyńska, Warszawa 2010, s. 51.

85 W. Ambrozik, *Readaptacja społeczna i reorganizacja środowisk lokalnych jako warunek skuteczności oddziaływań resocjalizacyjnych*, [w:] *Resocjalizacja. Teoria i praktyka pedagogiczna*, red. B. Urban, J.M. Stanik, Warszawa 2007, s. 195.

86 A. Baładynowicz, *Wzmocnienie procesu...*, s. 247–248.

87 T. Zółkowska, *Wartościowanie pojęcia „dorosłość” przez osoby niepełnosprawne intelektualnie*, [w:] *Dorosłość, niepełnosprawność, czas współczesny. Na pograniczach pedagogiki specjalnej*, red. K.D. Rzedzicka, A. Kobyłańska, Kraków 2007, s. 241.

88 M. Tabernacka, *Niepełnosprawność a polityka przestrzenna w świetle zasady proporcjonalności*, [w:] *Społeczeństwo wobec Innego. Kategoria Innego w naukach społecznych i życiu publicznym*, red. L. Dziewięcka-Bokun, A. Śledzińska-Simon, Toruń 2010, s. 312–313.

Zakończenie

Problem pobytu osób z niepełnosprawnością intelektualną w jednostkach penitencjarnych istniał od dawna. Ostatnie lata przyniosły wiele zmian w definiowaniu niepełnosprawności, w tworzeniu polityki karnej uwzględniającej stan osób z niepełnosprawnościami, poszukiwaniu efektywnych form wsparcia, a jednocześnie potwierdziły prawo takich osób do pełnego uczestnictwa w życiu społecznym na zasadach równości z innymi⁸⁹. Pomimo wyraźnego zaniku mechanizmów wykluczających osoby niepełnosprawne w nowoczesnych społeczeństwach ciągle możemy mówić o istnieniu stereotypów i uprzedzeń wobec osób z niepełnosprawnością intelektualną. Obecnie coraz większą wagę przypisuje się wszelkim działaniom podejmowanym na rzecz przeciwdziałania marginalizacji i wykluczeniu społecznemu. Nikt bowiem nikomu nie może dać takiego prawa, które pozwalałoby decydować, by ktoś kogoś, bez żadnej jego winy, mógł społecznie izolować. Zdaniem Ludmiły Dziewięckiej-Bokun „Ze swej istoty Inność jest wartością. Jest wartością rozwojową, poznawczą, kulturową, estetyczną, religijną, psychologiczną. (...) Inność jest wszechobecna. Teoretycznie jej doświadczanie powinno nas rozwijać, wzbogacać”⁹⁰. Zrozumienie oraz wyrównywanie standardów egzystencji ludzi sprawnych i niepełnosprawnych jest największym efektem przemian społecznych przełomu wieków⁹¹.

„Miarą jakości życia w społeczności jest w dużym stopniu opieka, jaką otacza ona najsłabszych i najbardziej potrzebujących, oraz poszanowanie ich ludzkiej godności. Prawa nie mogą być przywilejem tylko zdrowych. Także osobie niepełnosprawnej należy umożliwić uczestniczenie – na miarę jej możliwości – w życiu społeczeństwa i dopomóc w wykorzystaniu całego swojego potencjału fizycznego, psychicznego i duchowego. Tylko wówczas, gdy uznawane są prawa najsłabszych, społeczeństwo może twierdzić, że jest zbudowane na fundamencie prawa i sprawiedliwości”⁹². Ochrona praw osób z niepełnosprawnościami to ważne wyzwanie dla współczesnego państwa i społeczeństwa. Wsparcie nie może być traktowane jako przywilej, lecz jako przysługujące każdemu człowiekowi prawo⁹³. Rozpoznanie potrzeb środowiska osób niepełnosprawnych jest podstawowym zadaniem władz samo-

89 *Osoba z niepełnosprawnością...*, s. 31.

90 L. Dziewięcka-Bokun, *Inny poza systemem społecznym, czyli o przyczynach ekskluzji społecznej*, [w:] *Spółczesność wobec Innego. Kategoria Innego w naukach społecznych i życiu publicznym*, red. L. Dziewięcka-Bokun, A. Śledzińska-Simon, Toruń 2010, s. 380–381.

91 A. Krause, *Teoretyczne i empiryczne...*, s. 11.

92 Jan Paweł II, *Ludzie najsłabsi i najbardziej potrzebujący w życiu społeczeństwa. Przesłanie: Godność i prawa osoby z upośledzeniem umysłowym*, Opoka 7.05.2004, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/przemowienia/uposledzenie_05012004.html [dostęp: 1.09.2014].

93 I. Książkiewicz, *Analiza problemów...*, s. 2.

„Prizonizacja” osób z niepełnosprawnością intelektualną jako przesłanka wykluczenia...
rządowych, które powinny budować szeroką koalicję na rzecz rozwiązywania problemów tej grupy⁹⁴.

Celem państwa i prawodawstwa jest umożliwienie osobom niepełnosprawnym pełnienia ról społecznych, rodzinnych i zawodowych oraz przeciwdziałanie ich społecznej marginalizacji. Państwo musi być gwarantem poczucia bezpieczeństwa osób niepełnosprawnych, ich przynależności społecznej poprzez tworzenie określonych instytucji oraz wspomaganie działalności innych organizacji pomocowych. Dysponując wielorakimi instrumentami oraz środkami finansowymi, jego priorytetowym zadaniem powinno być wdrażanie jak największej liczby systemów wsparcia w celu zapewnienia poczucia bezpieczeństwa oraz stabilizacji życiowych osób niepełnosprawnych⁹⁵. Podejmowane przez państwa racjonalne usprawnienia oraz działania dostosowawcze często nie wymagają dodatkowych kosztów, a jedynie odrobiny dobrej woli i indywidualnego podejścia. Celem zapewnienia równości szans osobom z niepełnosprawnościami należy propagować wiedzę w społeczeństwie na temat praw, potrzeb, możliwości i sytuacji tej grupy osób oraz konsekwencji, jakie niosą za sobą różne rodzaje niepełnosprawności. Podnoszenie poziomu świadomości jest niezbędnym elementem przygotowania lokalnych środowisk do systemowego wsparcia osób niepełnosprawnych i stworzenia warunków równoważnego uczestnictwa każdego mieszkańca regionu w życiu społecznym i zawodowym⁹⁶. Społeczna koncepcja niepełnosprawności wciąż nie została w pełni inkorporowana do polityki społecznej w Polsce, co sprawia, że integracja społeczna jako jej cel pozostaje w dużym stopniu wyłącznie celem deklaratywnym, a nie faktycznym⁹⁷.

Akty prawne

Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych, sporządzona w Nowym Jorku 13 grudnia 2006 r. (Dz.U. z 2012 r. poz. 1169).

Ustawa z dnia 26 lipca 1939 r. o organizacji więziennictwa (Dz.U. z 1939 r. Nr 68, poz. 457).

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 2018 r. poz. 1600).

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. z 2019 r. poz. 676).

Ustawa z dnia 27 lipca 2001 roku – Prawo o ustroju sądów powszechnych (Dz.U. z 2019 r. poz. 52).

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 2 maja 1989 r. w sprawie regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności (Dz.U. z 1989 r. Nr 31, poz. 166).

94 Ibidem, s. 45.

95 C. Witkowska, *Poczucie bezpieczeństwa oraz różnego rodzaju wsparcia wobec osób niepełnosprawnych intelektualnie jako kluczowe zadanie państwa*, „Acta Scholae Superioris” 2016, nr 2(18), s. 92.

96 I. Książkiewicz, *Analiza problemów...*, s. 45.

97 *Osoba z niepełnosprawnością...*, s. 19.

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 14 sierpnia 2003 roku w sprawie sposobu prowadzenia oddziaływań penitencjarnych w zakładach karnych i aresztach śledczych (Dz.U. z 2013 r. poz. 1067).

Dokumenty

Dostęp osób z niepełnosprawnościami do wymiaru sprawiedliwości. Analiza i zalecenia, nr 21, Warszawa 2016.

Informacja Centralnego Zarządu Służby Więziennej z dnia 24 stycznia 2018 r., Nr B1S.404.17.2018.MH.

Karta Praw Osób Niepełnosprawnych (M.P. z 1997 r. Nr 50, poz. 475).

Pismo Ministra Sprawiedliwości do Rzecznika Praw Obywatelskich z 14 kwietnia 2018 r., DWMPC-III-850-2/18.

Pismo Rzecznika Praw Obywatelskich do Minister Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej z 10 sierpnia 2018 r., XI.503.4.2016.AK.

Rekomendacja Rec (2006)2 Komitetu Ministrów dla państw członkowskich Rady Europy w sprawie Europejskich Reguł Więziennych, przyjęta przez Komitet Ministrów w dniu 11 stycznia 2006 r.

Zalecenia nr R (87)3 dla państw członkowskich Rady Europy w sprawie Europejskich Reguł Więziennych, przyjęte przez jej Komitet Ministrów w dniu 12 lutego 1987 r. podczas 404 posiedzenia Delegatów Ministrów

Zarządzenie nr 19/16 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 14 kwietnia 2016 r. w sprawie szczegółowych zasad prowadzenia i organizacji pracy penitencjarnej oraz zakresów czynności funkcjonariuszy i pracowników działów penitencjarnych i terapeutycznych oraz oddziałów penitencjarnych.

Orzecznictwo

Wyrok ETS z dnia 15 kwietnia 2014 r. w sprawie Asalya przeciwko Turcji, skarga nr 43875/09.

Literatura

Ambrozik W., *Readaptacja społeczna i reorganizacja środowisk lokalnych jako warunek skuteczności oddziaływań resocjalizacyjnych*, [w:] *Resocjalizacja. Teoria i praktyka pedagogiczna*, red. B. Urban, J.M. Stanik, Warszawa 2008.

Bałandynowicz A., *Wzmocnienie procesu destygmatyzacji eksdewianta jako warunek reintegracji społecznej*, [w:] A. Bałandynowicz, *Probacja. Resocjalizacja z udziałem społeczeństwa*, Warszawa 2011.

Bałandynowicz A., *Reintegracja społeczna skazanych wsparta na paradygmacie tożsamości osobowej, społecznej i kulturowo-cywilizacyjnej*, „Niepełnosprawność. Dyskursy Pedagogiki Specjalnej” 2012, nr 8.

Barnes C., Mercer G., *Niepełnosprawność*, Warszawa 2008.

Belzyt J., Połom M., *Osoba niepełnosprawna intelektualnie uwikłana w proces resocjalizacji*, „Niepełnosprawność. Dyskursy Pedagogiki Specjalnej” 2017, nr 28.

- Borowska-Beszta B., *Niepełnosprawność w kontekstach kulturowych i teoretycznych*, Kraków 2012.
- Braun P., *Osoba niepełnosprawna w izolacji penitencjarnej*, „Niepełnosprawność – zagadnienia, problemy, rozwiązania” 2013, nr 2(7).
- Chrzanowska I., *Niepełnosprawność a zagrożenie marginalizacją i wykluczeniem. Rozważania w kontekście teorii underclass*, „Studia Edukacyjne” 2013, nr 25.
- Ciosek M., *Psychologia sądowa i penitencjarna*, Warszawa 2001.
- Ciosek M., *Psychologia sądowa i penitencjarna*, Warszawa 2003.
- Dawidziuk E., Mazur M., *Osoby z niepełnosprawnością intelektualną lub psychiczną osadzone w jednostkach penitencjarnych. Z uwzględnieniem wyników badań przeprowadzonych przez pracowników Biura Rzecznika Praw Obywatelskich*, Warszawa 2017.
- Dostęp osób z niepełnosprawnościami do wymiaru sprawiedliwości. Analiza i zalecenia*, „Zasada równego traktowania. Prawo i praktyka” 2016, nr 21.
- Dykcik W., *Pedagogika specjalna*, Poznań 1998.
- Dykcik W., *Interkulturowe i makrospołeczne konteksty stereotypów w działalności praktycznej z osobami niepełnosprawnymi*, „Niepełnosprawność” 2009, nr 1.
- Dziewięcka-Bokun L., *Inny poza systemem społecznym, czyli o przyczynach ekskluzji społecznej*, [w:] *Społeczeństwo wobec Innego. Kategoria Innego w naukach społecznych i życiu publicznym*, red. L. Dziewięcka-Bokun, A. Śledzińska-Simon, Toruń 2010.
- Gałkowski T., *Wokół definicji pojęcia „osoba niepełnosprawna” – doświadczenia europejskie*, „Problemy Rehabilitacji Społecznej i Zawodowej” 1997, nr 3.
- Gąciarz B., Bartkowski J., *Położenie społeczno-ekonomiczne niepełnosprawnych w Polsce na tle sytuacji osób niepełnosprawnych w krajach Unii Europejskiej*, „Niepełnosprawność – zagadnienia, problemy, rozwiązania” 2014, nr 2(11).
- Giryński A., *Wybrane aspekty funkcjonowania interpersonalnego osób niepełnosprawnych umysłowo*, „Szkoła Specjalna” 1993, nr 5.
- Godlewska-Byliniak E., Lipko-Konieczna J., *Publiczne – prywatne: teatralna gra z niepełnosprawnością*, „Polish Theatre Journal” 2016, nr 2.
- Gordon M., *Postępowanie ze skazanymi niepełnosprawnymi psychicznie*, [w:] *Problemy więziennictwa u progu XXI wieku. I Polski Kongres Penitencjarny zorganizowany przy współpracy Wydziału Zapobiegania Przestępczości i Wymiaru Sprawiedliwości Karnej Organizacji Narodów Zjednoczonych*, red. B. Hołyst, S. Redo, Warszawa 1996.
- Gronowska B., [w:] *Prawa człowieka i ich ochrona*, B. Gronowska et al., Toruń 2005.
- Jarecka E., Wolak R., *Niepełnosprawność osadzonych – problem czy wyzwanie polskiego więziennictwa*, [w:] *Misja służby więziennej wobec aktualnej polityki karnej i oczekiwań społecznych: IV Kongres Penitencjarny*, red. W. Ambroziak, H. Machel, P. Stępnia, Kalisz 2008.
- Jaworska A., *Tożsamość więźnia jako determinant wykluczenia społecznego*, [w:] *Meandry wykluczenia społecznego*, red. J. Nowak, Warszawa 2008.

- Kirenko J., *Percepcja osób niepełnosprawnych*, [w:] *Osoby niepełnosprawne. Szanse i zagrożenia godnego funkcjonowania w nowoczesnym społeczeństwie*, red. J. Plak, Warszawa 2011.
- Konopczyński M., *Współczesne kierunki zmian w pedagogice resocjalizacyjnej. Destygmatyzacja dewiantów i kreowanie alternatywnych tożsamości*, [w:] *Resocjalizacja ciągłość i zmiana*, red. M. Konopczyński, B.M. Nowak, Warszawa 2008.
- Krause A., *Teoretyczne i empiryczne problemy pedagogiki specjalnej. Zarys obszarów badawczych*, „Niepełnosprawność. Półrocznik Naukowy. Teoretyczne i Metodologiczne Konteksty Pedagogiki Specjalnej” 2009, nr 1.
- Książkiewicz I., *Analiza problemów osób niepełnosprawnych na terenie powiatu pułtuskiego*, Pułtusk 2011, s. 2.
- Lelental S., *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 2012.
- Machalska R., *Spółczesność wobec Innego – niepełnosprawnego dziecka*, [w:] *Spółczesność wobec Innego. Kategoria Innego w naukach społecznych i życiu publicznym*, red. L. Dziewięcka-Bokun, A. Śledzińska-Simon, Toruń 2010.
- Majewski T., *Rehabilitacja zawodowa osób niepełnosprawnych*, Warszawa 1995.
- Malinowska S., *Wybrane aspekty odbywania kary pozbawienia wolności przez osoby z niepełnosprawnością intelektualną*, „Edukacja Humanistyczna” 2018, nr 1(38).
- Mańczak M., *Między Polską a krajami Unii Europejskiej*, „Niepełnosprawność i Rehabilitacja” 2010, nr 1.
- Masłyk T. et al., *Obywatelski i społeczny potencjał środowiska osób niepełnosprawnych*, Kraków 2016.
- Olszewska E., *Stygmat przestępcy jako czynnik utrudniający readaptację społeczną byłych skazanych*, „Resocjalizacja Polska” 2012, nr 3.
- Osińska M., *Praktyczny wymiar probacji wobec osób niepełnosprawnych w Polsce – studium przypadku*, „Niepełnosprawność. Dyskursy Pedagogiki Specjalnej” 2017, nr 28.
- Osoba z niepełnosprawnością intelektualną w postępowaniach sądowych i przed innymi organami. Poradnik praktyczny*, red. M. Zima-Parjaszewska, Warszawa 2015.
- Pawlak K., *Więzienia dla niepełnosprawnych fizycznie i psychicznie w Polsce w okresie międzywojennym*, [w:] *Pomoc postpenitencjarna w kontekście strategii działań resocjalizacyjnych*, red. B. Skafiriak, Kraków 2007.
- Pierzchała K., *Kapelan więzienny w procesie resocjalizacji penitencjarnej*, Toruń 2013.
- Postulski K., *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 2016.
- Prawno-administracyjne aspekty sytuacji osób niepełnosprawnych w Polsce*, red. M. Giełda, R. Raszewska-Skałeczka, Wrocław 2015.
- Radlińska I., Bażydło M., Karakiewicz B., *The rights of persons with disabilities in Poland*, „Journal of Public Health, Nursing and Medical Rescue” 2014, nr 4.
- Schalock R.L. et al., *Intellectual Disability: Definition, Classification, and Systems of Supports*, American Association on Intellectual and Developmental Disabilities, Washington 2010.

- Sierpowska I., Kogut A., *Status osoby niepełnosprawnej w polskim systemie prawa*, Wrocław 2010.
- Szlęzak-Kawa E., *Niepełnosprawni też siedzą*, „Przegląd Penitencjarny” 2014, nr 11.
- Szluz B., *Osoby niepełnosprawne w Unii Europejskiej – sytuacja i perspektywy*, „Seminare – Poszukiwania Naukowe” 2007, nr 24.
- Tomecka-Nabiałczyk B., *Niepełnosprawność fizyczna osób pozbawionych wolności i implikacje dla systemu penitencjarnego*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2016, nr 91.
- Tożsamość dewiantów a ich reintegracja społeczna*, cz. 2, red. W. Ambrozik, A. Kieszkowska, Kraków 2012.
- Tabernacka M., *Niepełnosprawność a polityka przestrzenna w świetle zasady proporcjonalności*, [w:] *Spółczesność wobec Innego. Kategoria Innego w naukach społecznych i życiu publicznym*, red. L. Dziewięcka-Bokun, A. Śledzińska-Simon, Toruń 2010.
- Wiliński M., *Modelowe strategie pomocy osobom z ograniczeniami sprawności: medykalizacja, usprawnianie – włączanie*, [w:] *Diagnoza potrzeb i modele pomocy dla osób z ograniczeniami sprawności*, red. A.I. Brzezińska, R. Kaczan, K. Smoczyńska, Warszawa 2010.
- Witkowska C., *Poczucie bezpieczeństwa oraz różnego rodzaju wsparcia wobec osób niepełnosprawnych intelektualnie jako kluczowe zadanie państwa*, „Acta Scholae Superioris” 2016, nr 2(18).
- Żeromska-Charlińska J., *Przestrzeń i sens podmiotowości byłych skazanych*, [w:] *Niebanalny wymiar resocjalizacji penitencjarnej*, red. S. Przybyliński, Toruń 2010.
- Żółkowska T., *Wartościowanie pojęcia „dorosłość” przez osoby niepełnosprawne intelektualnie*, [w:] *Dorosłość, niepełnosprawność, czas współczesny. Na pograniczach pedagogiki specjalnej*, red. K.D. Rzedzicka, A. Kobyłańska, Kraków 2007.

Źródła internetowe

- Classification of Functioning, Disability and Health, WHO 2007, http://search.who.int/search?q=definition+of+disability+2007&ie=utf8&site=default_collection&client=_en&proxystylesheet=_en&output=xml_no_dtd&oe=utf8 www.who.int/mental_health/evidence/atlas_id_2007.pdf.
- Informacja o wykonywaniu kary pozbawienia wolności i tymczasowego aresztowania (2008–2016), www.sw.gov.pl.
- International Classification of Functioning, Disability and Health, ICF, World Health Organization, 2001, http://www.csioz.gov.pl/src/files/klasyfikacje/ICF_Polish_version.pdf.
- Jan Paweł II, *Ludzie najłabsi i najbardziej potrzebujący w życiu społeczeństwa. Przesłanie: Godność i prawa osoby z upośledzeniem umysłowym*, Opoka 7.05.2004, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/przemowienia/uposledzenie_05012004.html.
- Jan Paweł II, *Laborem Escarnes*, Lublin 1986, pkt 22, http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/encykliki/laborem.html.

Międzynarodowa Klasyfikacja Uszkodzeń, Niepełnosprawności i Upośledzeń, Warszawa 2001, s. 27, https://www.csioz.gov.pl/fileadmin/user_upload/Wytyczne/statystyka/icf_polish_version_56a8f7984213a.pdf.

Ministerstwo Sprawiedliwości. Centralny Zarząd Służby Więziennej. Roczna Informacja Statystyczna za rok 2016, www.sw.gov.pl.

Miśkiewicz P., *Światowy Raport o Niepełnosprawności, Biuro WHO w Polsce*, 2017, https://www.pfron.org.pl/fileadmin/files/p/4955_Paulina_Mi_kiewicz.pdf

Wizytacje Krajowego Mechanizmu Prewencji oddziałów terapeutycznych dla osób z niepsychotycznymi zaburzeniami psychicznymi lub upośledzonych umysłowo oraz oddziałów dla tymczasowo aresztowanych, Warszawa 2014, www.rpo.gov.pl.

World Report on Disability, http://www.who.int/disabilities/world_report/2011/en.